

41. Ярмусь С. Кордоцентризм – підстава української духовності й філософії / С. Ярмусь // Збірник праць ювілейного конгресу у 1000-ліття хрещення Русі-України. – Мюнхен: УВУ, 1988–1989. – С. 402–415.

In the article the influence of the basic features of Ukrainian mentality on the specialities of structural development of Ukrainian philosophy was analyzed. It has been set, that the main mental features, that affected the structure of Ukrainian philosophy were: individualism, emotionality, sentimentalism. It was stated that in Ukrainian philosophy, considering the specific national mentality, mainly such structural parts develop: social philosophy, ethics and aesthetics.

Keywords: *Ukrainian mentality, Ukrainian philosophy, individualism, cordocentrism, rationalism, irrationalism, social philosophy, ethics, aesthetics.*

УДК 141.7: 930.1 (477)“313”

Михайло Голянич, Роман Пятківський

**МАЙБУТНЄ УКРАЇНИ В ІСТОРІОСОФСЬКІЙ КОНЦЕПЦІЇ
МИХАЙЛА ГРУШЕВСЬКОГО**

У статті розкривається концептуальність поглядів М. Грушевського на історію та особливості історії українства, висвітлюються прогностичні ідеї вченого про майбутнє України, труднощі й перспективи державотворення, соціального, політичного, економічного та культурного розвитку українського народу, про шляхи об'єднання всіх українських земель та основні засади становлення громадянського суспільства в Україні, посилення її ролі як складової частини майбутньої “Європейської Федерації”.

Ключові слова: *“будуча Україна”, історіософська концепція, майбутнє, майбутня народна держава, демократичний устрій, українське громадянство.*

Історіософська концепція Михайла Грушевського викликає зацікавлення сучасних дослідників, багато з яких відзначають зваженість його поглядів на історичні процеси та “закони соціального розвою”. Деякі ж автори виключають із його концепції закони суспільного розвитку й намагаються обґрунтувати точку зору вченого про непередбачуваність історії у майбутньому.

Аналіз наукової спадщини, громадської і політичної діяльності М. Грушевського засвідчує прогностичну спрямованість його історіософських та соціально-філософських ідей. У працях “Вільна Україна”, “Визволення Росії і українське питання”, “З історії релігійної думки на Україні”, “Історія України-Руси”, “На порозі нової України. Гадки і мрії”, “Нарис історії українського народу”, “Початки громадянства. Генетична соціологія”, “Рух політичної та суспільної української думки в ХІХ столітті”, “Хто такі українці і чого вони хочуть” та в окремих листах, розробляючи оригінальну концепцію історії, висловив багато цікавих думок щодо майбутнього, яке розглядав продовженням історичної тенденції з минулого й теперішнього в наступному періоді еволюції людства чи окремого народу. У “Початках громадянства...” вчений, намагаючись розкрити генетичний код історії і різні підходи “щодо вихідної точки” соціального розвитку людства, відзначивши ускладнення “поняття соціального процесу” через поширення антропо-соціологічних поглядів у “новішій літературі”, писав: “Не можна з категоричністю говорити про єдиний і тотальний початок соціального людського життя, а тільки про приблизно-подібний” і “... з змінливістю й різнорідністю його треба рахуватися від найраніших початків” [2, с. 341–343]. Він, вважаючи соціологію наукою, яка покликана розкривати “певну внутрішню неминучість і одностайність (загальність), послідовність” соціального розвитку, відзначив однобічність розуміння розвитку суспільства нібито за єдиним універсальним законом, яке поширювалось у кінці ХІХ ст. під впливом марксизму. “Коли прийняти, що вихідна точка була одна спільна для соціального розвою всього людства, а сей розвій залежить від однієї рухової сили, скажім, як приймають

марксиста, що всім керує форма продукції, – тоді вишукане постійних соціальних законів переходу від одних форм продукції до других і змін всієї політичної та ідеологічної надбудови в залежності від нього, буде уявлятися річчю доволі здійсненою і навіть легкою. Коли ж такої певності не буде щодо вихідної точки, і рухові сили розвою будуть уявлятися більш різнорідними і складними, тоді в ставленню соціологічних законів і оцінюванню їх загальності та універсальності прийдеться бути значно здержливішими та обережнішими” [2, с. 341], – пояснював М. Грушевський складність досліджень суспільного розвитку й відповідно застерігав від спрощеного підходу до можливостей передбачати напрямок соціальних процесів і наступні наслідки нібито прямолінійної дії соціальних законів.

Вивчення впливів соціальної еволюції в минулому підтвердило, що людство переживало великі переломи в історії і кожна історична доба має свої особливості. Визнаючи вирішальну роль у вічних змінах людського життя “конкуренції індивідуалістичних і колективістичних тенденцій і періодичного чергування переваги то одних, то других”, мислитель прогнозував: “Стоїмо, очевидно, перед одним з великих переломів в провідних мотивах людства”, перед новою історичною стадією “нового натиску колективізму” [2, с. 340].

М. Грушевський у дослідженні історії на перший план висував “явища економічної та культурної еволюції”, вбачав у цьому процесі основу життя народу, що пов’язує “в одне органічне ціле його історію”, послідовно обґрунтовував самостійність українського народу, неперервність його історії навіть в умовах іноземного панування при втраті своєї державності та доводив реальність ідеї “українського відродження”, перспективи для українства при новому повороті соціальної еволюції людства. Запорукою вільного розвитку українського народу мислитель вважав незалежність України через відновлення Української держави та встановлення її повної самостійності. “Прапор самостійності України згорнений поки”, бо перехідною стадією буде федерація – як “шлях до нових перспектив, які вже давно відкрилися провідним розумам людства, як шлях до федерації Європи і в майбутньому – до федерації всього світу”, проголосив М. Грушевський на з’їзді народів у Києві (вересень 1917 р.), закликаючи великоруське громадянство і російську демократію не порушувати інтересів інших національностей, надавати їм широку автономію і залучати до участі у “творенні нових форм державного життя”, щоб р держава з тюрми народів стала світлим палацом народів” [3, с. 252, 300–302]. При цьому він реально оцінював, що російська революція підірвала, але не знищила “накидувану нам довго й уперто... орієнтацію на Московщину... ще залишаються шори на очах українських громадян”, нав’язувана думка ніби “розвій демократизму і освіти, поступу взагалі веде Україну до європеїзму через російську культуру... і всяке відхилення від неї є гріхом проти культури взагалі”, і “... російська літературна мова українцям ближча, ніж “видумана українська”, а “всякі традиції української політичної окремішності давно пережились і... трудно відроджувати їх – се робота реакційна...” [1, с. 140, 143], – писав М. Грушевський про необхідність звільнення українців від орієнтації на Росію, від “летаргійного стану”. Він закликав українство “перейти якнайскоріше до діяльного міцного життя національного”, першим засобом якого має стати культурна мова. “Протягом останніх п’ятдесяти літ вона вироблялася невтомно попри заборони, як писав М. Грушевський у статті “Про українську мову і українську справу” (1907 р.). Але “до кристалізації ся культурна українська мова не дійшла, й не могла дійти. В ній багато доводиться читати, шліфувати... се робота для цілих поколінь”, – прогнозував мислитель, закликаючи вчити українську мову кожного, хто хоче бути діяльним учасником українського життя, стати “на ділі українцями”, бо “се питання життя й смерті для українського національного діла, для українського народу, – чи стане він справжньою нацією” [1, с. 24–25, 27]. Майбутнє народу залежить

від поширення рідної мови, від сили національного почуття та вияву національної енергії. Прикладом такого зв'язку історик навів румунів, що “провели в XIX віці радикальну реформу своєї мови”, чехів, котрі “свою нову мову прийняли, провели через книгу й школу, проведуть через народну мову і через століття ніхто не буде дивуватися тим словам, якими замінили чужі вирази” [1, с. 32–33].

М. Грушевський розглядав мову як живий процес спілкування народу і вважав недоречним вгадувати, якою буде “мова наша літературна й наукова, її термінологія, її правопис навіть за п'ятдесят літ – як будуть писати й говорити наші внуки”, водночас закликав “пилнувати свою мову”, сповняти “свою службу теперішній хвилі”, дбати про те, що єднає поодинокі частини української землі, зміцнювати в традиції те, що відкриває можливість “всеукраїнського культурного життя”. Мислитель застерігав від малодушності та самоприниження й підкреслював: “Штучно, умисно збіднюємо природні багатства української мови, щоб не сказати чого незрозумілого для панків... Викривляємо самі основи мислення, підтягаючи свою мову під складню мови великоросійської”, “загороджуємо дороги культурному розвоєві” і засуджував “політикування” тих, хто хотів би “хитро-мудро”, “невеликим коштом” “проскочити між культурні нації”, хто своєю пасивністю “гальмує перехід української народності до свідомого національного життя” і “чинить тяжку шкоду українському народові в нинішню переломну хвилю” [1, с. 33–34, 37, 39].

Характеризуючи тодішню ситуацію “страшенної боротьби”, котрою здобувається “будуча Україна”, мислитель звертався передусім до “всіх, хто відчуває себе українцем, хто хоче бути українцем і з українцями, працювати спільно і одноставно”, “всім дружніми силами доходити кращого життя для свого народу і для всіх народностей, які живуть на Україні і разом з українцями хочуть працювати для добра України” [1, с. 66]. За такої єдності український народ матиме велику силу і зможе, на думку М. Грушевського, подолати ті розбіжності, класові і всякі інші суперечності, які царський уряд роз'ятрював і використовував для поневолення, а в часи війни викорінював українство в Галичині і в Росії, переслідував учасників українського руху. Однак революція не реалізувала тих сподівань, великоруське громадянство не підтримало українців і вони зневірилися у російській демократії, що намагалась обмежити український рух, звинувачуючи українців у спробі відділитись від Росії.

Українці ж мають намір залишатися в “добровільному і свободному зв'язку з Російською республікою”, але “хочуть тільки, щоб вона ні в чім не обмежувала їх свободи і самостійности національного життя. Хочуть, щоб великоруське громадянство і російські партії признали, що Україною мають правити не вони, а український народ, з урахуванням прав меншостей (втім, і тих великоросів, які живуть і житимуть на українській землі), але з признанням державних прав української нації на українській землі. Коли буде таке щире признання з обох сторін, тоді відносини будуть щирі і сердечні, свободні від усяких укритих задніх думок”, – прогнозував розвиток українсько-російських відносин М. Грушевський, наголосивши, що громадянство України може “будувати долю краю без усяких сторонніх втручань” [1, с. 89, 91]. “Наш край великий і багатий, один з найкращих країв на світі, створений для розвитку великої, економічно сильної держави. Український народ повний життєвої сили, енергії, здібний, витривалий, високо здатний до організації, до громадської солідарності. Національні почуття – стільки віків боротьби проти усяких напасників, що наступали на волю і добро України, зв'язали міцно... всі верстви українського громадянства”, – відзначив історик [1, с. 91]. На український народ може опертися і Російська республіка, коли “зрозуміє його значення” і в результаті “велика революція російська – тільки б її заховати від упаду та від анархії – дуже вплине на політичну перебудову всієї Європи”, – висловив припущення український мислитель і підкреслив: “Сподіваємось, що керманічі Російської

республіки ще таки зрозуміють, що те, чого ми домагаємося, се невідступна потреба українського народу... хто б не стояв на чолі його... що в інтересах свободи і революційних здобутків... повинні мати український народ за собою, а ніяк не проти себе” [1, с. 91–92, 94].

Однак наступні події показали, що російські революціонери, соціалісти, інтелігенція хочуть мати й надалі “старшинство і верховодство на Україні, бо ніби українські демократи несправжні, оскільки добиваються своїх національних прав, а повинні б дбати виключно про добро Російської держави і московського народу, не загострювати відносини, держатись тут на Україні як одна з тих національних організацій, що існують по українських містах – на рівні з євреями або поляками. Тому слушним було передбачення М. Грушевського про “людність, що зібралася по містах України з ріжних прихожих людей і всякого неукраїнського народу, із людей українських, але таких, що від свого народу відірвались і звикли до мови і культури російської, привикли думати, що живе коштом Російської держави, а не українського народу”, вже “показала почасті... а ще більше, мабуть, покаже, що не буде допомагати в здобуванні прав для українців і для свого краю” [1, с. 92–93]. “Сим людям і боязко і незвично тепер думати, що прийдеться їм іти за селянами, за українцями, а не кермувати ними, вчитися української мови, давати їй місце в школі, в уряді, в житті, рахуватися з українцями, як з господарями, а не невільниками”, як пояснював мислитель, вказавши на небезпеку внутрішню, і закликав українців не допустити “дальшого російщення України, хоч би воно мало вестися не під царським штандартом, а під червоним прапором республіки” і тому український народ у майбутньому мав би покладатися тільки на себе і за себе вміти постояти [1, с. 92, 94].

Для зміцнення сили і єдності українського народу важливо усунути внутрішню небезпеку, що появилася з іншого боку і на яку звернув увагу М. Грушевський, вказавши на “різні вихватки... людей, рознервованих пережитим українським лихоліттям, нагінками уряду і неприхильністю російського і зросійщеного громадянства”, тих, що “давніше справді терпіли за своє українство”, але особливо на шовіністичні гасла людей, “які дуже тихо сиділи під час попередніх нагінок на українство, але стали виявляти незвичайну прудкість” і “велику готовність спихати кацапів і займати їх місця” під гаслом “Україна тільки для українців”. “Всякі прояви українського шовінізму, виключності, нетолеранції супроти інших народностей... недопустимі”, їх треба визнати “національним злочинством”, оскільки підривають порозуміння і солідарність для досягнення великої мети, як наголосив мислитель, закликавши “рішуче поборювати всякі шовіністичні течії, коли б вони стали прокидатися серед нашого громадянства або з провокаційними завданнями прищіплюватися йому з якої-небудь сторони”. М. Грушевський проголосив: “Право національних меншостей буде забезпечене!”, а “оборонці української національності не будуть націоналістами” [1, с. 107–108, 110].

Він радив тримати “руку на пульсі народного життя і у майбутньому не допускати помилок, не обмежувати змагання інших народностей для свого розвитку, як це зробили угри, що “в Угорщині зав’язали в неключну неволю всі інші народності”, чи поляки, які писали на своїм прапорі “За нашу і вашу вільність”, а коли одержали перевагу та завертали проти слабших, напр., проти українців в Галичині, проти євреїв у королівстві”. При цьому мислитель підкреслив: “Я не хочу українського імперіалізму і не бажаю своєму народові панування”, бо воно “деморалізує, вироджує самого пануючого і не може бути поєднане з правдиво-демократичним устроєм” [1, с. 106, 155].

На основі такого положення вчений аналізував історичний процес втрати царським урядом влади, який “дурив себе гадкою, що може спинити або притримати силою поступ життя”. Історик прогнозував, що “так можуть себе потопити і... наступники, і всі, хто береться кермувати народним життям насильницьким способом всупереч волі

народу” [1, с. 98]. Указавши на великий, “просто незчислений в своїх наслідках перелом в історії України, вчинений більшовицьким приходом”, і “на розстрільне зайняття і знищення Києва в січні 1918 р., що призвело до нової руїни України, коли “розстрілювали не тільки людей, а й ідеї, руйнувались не тільки міста, а й традиції” і відзначивши зміни реальних умов життя, які вимагають тверезих оцінок, а, відповідно, й визначення перспектив “нашого національного існування”, мислитель передбачив дискредитацію соціалістичної ідеї, виникнення радянської бюрократії в умовах диктатури Комуністичної партії. У листі до голови Раднаркому УСРР Х. Раковського (листопад 1921 р.) М. Грушевський писав, що більшовики зробили Україну ареною громадянської війни, державний апарат заповнили антиукраїнським елементом, який гальмує всяку живу роботу і відчужує Радянську республіку від народного життя і цим “агітує народ проти радянців”. Тому вчений пропонував найближчим часом змінити систему, відмовитись від “партійної диктатури”. Він передбачливо висунув альтернативу: “або більшовики дійдуть до розуміння ситуації і вийдуть із самої партійної виключності, або вони впадуть і потягнуть за собою у безвість здобутки революції” і “поки реакція не перекотилася через голови наші і Ваші, треба спільними силами... захистити від небезпеки катаклізмів і потрясінь з боку всіх темних сил, внутрішніх і зовнішніх” [1, с. 285–286].

Творення нового життя висуває перед громадянством нові великі обов’язки і тому вільна Україна має постати орієнтиром для теперішнього і наступних поколінь українського народу. “Я вважаю, – писав мислитель у праці “На порозі нової України. Гадки і мрії” (1918 р.), – що та стадія українського життя, в яку ми ввійшли, вимагає високого морального настрою, спартанського почуття обов’язку, певного аскетизму і навіть героїзму від українських громадян. Хто хоче бути гідним громадянином, той мусить видобути з себе ці моральні сили. Царство свободи здобувається також сильним примусом над собою, як і царство Боже, обіцяне колись вірним християнам. Менше всього – годиться для вступу до нього моральний чи політичний індивідуалізм, принцип “моя хата з краю”... Але так само не відповідає моментові і всяке перетяження спадщиною старого, пережитого. З сими тягарями за плечима ми не далеко зайдемо по дорозі будучини... Будучина належить живим, і за тим, що згоріло в сім огні очищення нема чого оглядатись і пригадувати його собі – оскільки воно зв’язано з минулим, а не з майбутнім. Мусимо дивитись вперед, а не назад!” [1, с. 140].

Розмірковуючи над майбутнім України, вчений акцентував увагу на створенні економічної основи, піднесенні загального матеріального рівня життя в поєднанні з духовною культурою. “Люди мусять і набрати охоту жити по-людськи і мати до того змогу не тільки в сфері духу, але і в сфері життя звичайного, буденного – певні вимоги комфорту, порядку, достоїнності, забезпеченості свого життя. Се надзвичайно важкий і цінний елемент культури”, – писав М. Грушевський, застерігаючи від гіпертрофування матеріального добробуту коштом духовних потреб. “Для того, щоб дати з України світові ще одну міщанську республіку, хоч би й демократичну, по правді, не варто стільки труда й заходів... Шкода тої крові й жертв, котрі зроблено для визволення України”. Нове життя треба будувати на засадах моральності та соціальних вартостей, які “має здійснити Україна в своїм житті, щоб їх внести в життя людства”, – орієнтував мислитель в далеке майбутнє. Така провідна ідея, на його думку, “мусить запанувати над розумом, чуттям і уявою нашого громадянства, нашої молоді, підрастаючих поколінь... Обставини так склались, що великі завдання і досягнення стали для нас можливі, що ми можемо творити не тільки свободну й незалежну Україну, а й Україну Велику. Велику не територією, чи багатством, чи пануванням над іншими, а велику отими соціально-моральними вартостями”, – провіщав мислитель призначення України в майбутньому [1, с. 163–165]. Він зауважив, що стихії людського життя не можна

спиняти ніякими формулами, адже життя має право і “нехай живе радість”, джерела якої можуть мінятися в залежності від домінуючих настроїв громадянства. “І у нас повинно стати тепер “негарним тоном”, прикметою невихованості людини все, що різко розминається з демократизмом й ідеєю соціальної справедливості: нахил до розкішного життя, імпонування зверхнім багатством, пишання виставністю, дорогими уборами, дорогоцінними прикрасами, кидання грошима. Гуляще життя, прив’язане до грубих матеріалістичних, сексуальних утіх, повинно вважатись незгідним з поняттями громадянських чеснот”, – наголошував М. Грушевський, пропонуючи засуджувати прояви старих відносин, коли вважалось сміливістю “надуть казну”, урвать з неї якнайбільше, “розхапування і творення дорогих оплачуваних посад, заміщування їх по протекції різними родичами і свояками, саджання на державний і громадський кошт... ріжних панків...”, щоб не допустити таких негативних явищ при створенні Великої України [1, с. 166–167].

М. Грушевський вказав ще на дві прогалини, що відчуваються на шляху в майбутнє України, з яких випливають чергові завдання – “закінчити формацію української національності утворенням свідомої української робітничої верстви через повне завершення культурного циклу роботи для села”, “українізуючи цю робітничу верству, замість самим підлягати її русифікаційному процесові”, та “тіснішого зближення не тільки ріжних частин тимчасово розділеної нашої української території, але і всіх народів Східної Європи, часто розірваних історичними непорозуміннями, але далеко більш об’єднаних своїми спільними завданнями і зв’язками своєю будучиною” [1, с. 419–420].

Україна стане одною з найсильніших надійних складових частин, одною з міцних опор “Європейської федерації”, але “щоб наблизитися до сеї світлої великої будучини, нам, українцям, передусім і над усе треба всіляко подбати про політичну організацію українського народу і його солідарність” [1, с. 92], – передбачливо наголосив мислитель.

Український народ упродовж багатьох століть боровся за визволення й разом з іншими народами здобув свободу, яку треба тепер утвердити і запевнити на дальші часи, доводив мислитель, називаючи свободу центральним орієнтиром діяльності відновленої Української держави, що має забезпечити кожному свободу “висловлювати свої гадки живою мовою і друкованим словом, збиратися на зібрання і обговорювати на них свобідно всякі справи, зв’язуватися в товариства і союзи”, а “книги і газети повинні виходити... без цензури”, “кожен може держатися такої віри, якої хоче...” “Всім має бути можливість учитися, просвіщатися, доходити розуму і знання” [1, с. 69, 72]. Мислитель визначав також орієнтир на віддалене майбутнє. “Окрім свободи українці як завсіди добивалися, так і тепер хочуть *рівності* для всіх людей... предки наші зброєю і словом, повстання робили, складали товариства, кров свою проливали, страждали по в’язницях і засланнях, добиваючись, щоб була рівність... щоб було однакове право для всіх: щоб пани не каверзували народом... От тепер має бути рівність! Однакове право повинні мати пани і мужики, богачі і робітники, освічені і прості, чоловіки і жінки, якого б хто був народу і віри – всім одне право. Всі мають право вільними голосами вибирати собі всяку владу і “не має бути іншої влади, *тільки з вибору народного!*”, – таким передбачав М. Грушевський основний принцип формування Української держави. “Се називається устроєм демократичним – щоб народ сам собою правив”, а в тій демократичній республіці, “хоч би як добре урядженій, не порядкували всім на місцях люди з столиці, з парламенту”, – прогнозував учений утвердження місцевого самоврядування: “у селі все має становити вибрана сільська рада, а правити виборна сільська управа, так має бути в повіті, в губернії і всім краю”. “Місцеве самоврядування... буде порядкувати всі місцеві економічні, просвітні і культурні справи, згідно з законо-

давством загальнодержавним... Місцеві народності будуть мати своїх представників в сих місцевих радах і установах” [1, с. 69–70, 130].

М. Грушевський пропонував забезпечити пряме, загальне, рівне, таємне виборче право. “Всякі власті” вибираються на певний час і за свою діяльність мають відповідати перед виборним судом. “Вибрані до законодавчої роботи депутати крім того, що вибираються... скажімо на три роки, важливіші закони мають подавати під волю всього народу. Всім повинний бути доступ до виборних урядів, хто тямущий і може його сповняти”. Україною мала б правити виборна рада та виборні міністри, а депутатські місця в “українському сеймі будуть розподілені відповідно підрахунку голосів цілої України, щоб усі партії, течії і національні групи мали своїх представників”, – обґрунтовував мислитель проект майбутньої народної держави в Україні [1, с. 70–71, 130].

Перед народною державою постають завдання не тільки “охорони ладу і порядку...”, а й “поглиблення правдивого, послідовно розвиненого демократизму, а на відміну від буржуазної республіки мислитель наголошував на завданнях: “охорони прав, інтересів і впливів економічно слабших, регуляції економічних і політичних прав на їх користь, створення можливо сприятливих інтересів для праці активної, а не для економічних впливів рантьєрів-капіталістів”, “перебудови всієї держави” і “соціальної будови в інтересах можливо збільшеної продуктивності і можливо рівномірного розподілення її продуктів між громадянством” [1, с. 167–168]. Цим самим передбачав розбудову соціально зорієнтованої держави, керівництво якою і захист її інтересів не залишати “новій українській бюрократії”, а вважати ділом “свідомого громадянства”, тобто закладав засади проектування в майбутньому громадянського суспільства.

Але “українське громадянство повинно отрястись... якнайшвидше від небезпечної спадщини минулого”, коли держава, пов’язана імперіалізмом і бюрократизмом, була чужою і руйною і тому “вважалось добрим тоном не мати нічого спільного з державою” та поширювались протидержавні і анархістичні настрої, як пояснював мислитель, закликаючи громадян “перейняти почуття державності, патріотизму і пієтизму для своєї трудової держави, зробити її центром, все будувати на державнім фундаменті. Він також передбачав перебудову школи, підготовленою до сучасних вимог і стати окрасою держави і нації, розширення мережі спеціальних шкіл, направлення державними стипендіатами тисяч підготовлених студентів для завершення технічної підготовки у вищі школи Німеччини, Швейцарії, Америки, організацію для них практичних курсів з вивчення іноземних мов, щоб подолати якнайшвидше перешкоду з минулого – зросійщеного життя – “надзвичайно слабо розвинене знання мов”, щоб відновити “зв’язки з західною культурою, особливо літературною, котрою користувалися з різних випадкових, запізнених і часто зовсім лихих перекладів, або – ще гірше – російських переробок”. “Покоління, котрих жде Україна тепер, повинні бути людьми діла реального, практичного... Треба в сей бік повернути всі здібності, всі таланти нинішніх і найближчих поколінь, – прогнозував мислитель, підкресливши необхідність в спеціалістах, “котрі підняли б переліг, запущений передніми століттями, і підняти його з того економічного занедбання, в яким залишила його нам Росія” [1, с. 152, 158, 160].

М. Грушевський у своєму проекті створення національної економіки головну передумову вбачав в територіальному об’єднанні всіх українських земель для економії часу та енергії, щоб “природні багатства української землі й людська сила її не марнувались... з великою шкодою для краю й даремною утратою їх для всього людства, а використовувалась мудро в інтересах економічного розвитку краю і добробуту народного” [1, с. 122], оскільки Україна становить окрему економічну область, багато обдаровану всякими умовами для великого економічного розвитку і поступу, а головне – “людність робучу, енергійну, “кріпку”, що зростає швидко, одним словом – підстави для того, щоб стати країною багатою, економічно незалежною” [1, с. 122–123]. Всю

користь природних багатств краю спрямувати для нашого народу і збільшити ємкість нашої країни, щоб “індустріалізацією її відтягнути від землі той надмір рук, котрі прагнуть знайти собі працю... щоб приріст нашої людності не кидав рідної землі й не розпорошувався”, щоб забезпечити пролетареві який вищий заробіток, а українському хліборобові який більший прибуток, щоб кожний, кого тягне до власної праці на землі міг насправді здійснити проголошене право на землю”, бо “земля має бути в руках тих, хто на ній працює”, а справедливе вирішення “земельної справи” є першою підставою забезпечення народного добробуту [1, с. 73, 123, 160–162].

При цьому М. Грушевський застерігав від втручання сторонніх у земельні справи на Україні і радив цю “справу добре обміркувати”, щоб “не витворити даремного і шкідливого заколоту” і не хапатися тепер захоплювати землю, ділити її силоміць або нищити чиясь господарство”, щоб край не збіднів, як це було через війну та грабунки червоною гвардією наших селян та вивіз зерна у Росію без ніякої заплати, або коли більшовицький уряд збирав продовольчий податок, не даючи взамін нічого, окрім обіцянок” [1, с. 73, 188, 280]. Цим самим мислитель передбачливо попереджував про те, що потім було вчинено з українським селянством і призвело до масового голодомору в Україні на початку 30-х років ХХ ст.

М. Грушевський серед найближчих невідкладних завдань народної держави визначав: “охороняти працю трудящих” і забезпечувати повний заробіток з неї, щоб “сили робітника шанувалися, його праця нагороджувалася справедливо”, “установити розмір заробітку, нижче котрого робітник не має діставати” при 8-ми годинному робочому дню, завести “пенсії на старість і каліцтво”; подбати негайно, щоб “бідний люд не кривдився на користь багатих і маючих”, скасувати посередні податки і всякі побори від товарів, які споживає народ, переплачуючи дорожчою ціною, завести “*один тільки податок* від приходу”, “прогресивний податок, себто щоб хто більше має доходу, більше б і платив”, а доходи від торгівлі спрямовувати на користь народу. Також встановити державний контроль над банками, щоб захистити трудове населення від спекуляції та банкової експлуатації, спрямувати “кредитову поміч банків на розвиток народного господарства, розширювати всі його галузі, де всі безробітні могли б знайти працю” [1, с. 74, 191].

Україна повинна мати Академію наук і забезпечити можливість зайнятись чистою наукою людям, які виявляють до того потрібний хист і енергію, а також національну бібліотеку, гідну великої держави, архіви, музеї, університети, консерваторії, академію мистецтв і школи практичного мистецтва, як накреслював мислитель невідкладні завдання в найближчому майбутньому [1, с. 162–163]. Після проголошення Четвертим універсалом Української Центральної Ради (січень 1918 р.) “самостійної, незалежної, вільної суверенної Держави Українського Народу” було задекларовано принципи зовнішньополітичної діяльності її на майбутнє: “жити в згоді й приязні” з усіма сусідніми державами: Росією, Польщею, Австрією, Румунією, Туреччиною і обґрунтовано М. Грушевським необхідність переорієнтації зовнішніх відносин України на Захід, від якого вона була відірвана у ХІХ ст. великоросійською політикою і обернена на Північ. Мислитель застерігав при цьому: “Визволення від примусової залежності від московського життя не повинно бути заміною одної залежності другою, хоч би й добровільною” і радив “брати і в сфері старих зв’язків колишньої Російської держави, і нових зв’язків з центральними державами і поза ними”, а окремо вказував на співробітництво народів навколо Чорного моря, які б мали в наступний період утвердити Чорноморську федерацію, що відкривало б нові перспективи у майбутньому. Мислитель пророче закликав “брати з усіх усюд те, що може здатись корисним...”, зокрема в Америці. “Ся країна для нашої будучини, безсумнівно, матиме величезне значення, – і своїми незвичайними фінансовими та технічними засобами, і теж як школа для наших людей, бу-

дучих поколінь наших техніків, економістів і суспільних робітників. Більш демократичний, ніж який-небудь з європейських народів, більш сміливий в замислі й виконанні, сей народ може дуже багато чому навчити наші кадри робітників і діячів... Українська колонізація, яка зібралася досі в Америці, дуже зична, відповідальна і свідома... зможе справді вчинити чималі послуги Новій Україні”, - прогнозував М. Грушевський [1, с. 147, 153-154, 189].

Його думки були спрямовані й на далеке майбутнє, яке пов’язував з об’єднанням зусиль “селян, робітників і панів, які прихильні свободі й добру свого краю і народу українського” навколо спільної політичної справи і світової мети. “Треба спільними силами - робочою силою, освітою і наукою розвивати продуктивну силу країни, її багатства, щоб того багатства ставало на всіх і здійснилось те побажання, висловлене здавна прихильниками робочого чоловіка: аби кожен діставав від громадянства по своїй потребі і уділяв громадянству свою працю, свій хист і знання по своїй спроможності. Аби люди не в’янули від нестерпної праці, не занедбували своєї освіти, розвивали свої сили духовні і фізичні, свій хист і снагу, і щоб праця для них була втіхою і задоволенням, а не карою Божою, не прокляттям тяжким” [1, с 74], - провіщав український мислитель майбутню свободу людини, українства і всього людства.

Таким чином М. Грушевський - видатний історик, учений, політичний і державний діяч - висловив важливі й змістовні положення щодо широкого спектра напрямів розвитку українського народу, його державності, та найбільше з усіх попередніх українських мислителів накреслював конкретні проекти майбутнього України в контексті історичних тенденцій розвитку всього людства.

1. Великий українець : Матеріали з життя та діяльності М. Грушевського / упоряд., підгот. текстів та фотоматеріалів, комент., прим. А. П. Демиденка. - К. : Веселка, 1992. - 551 с
2. Грушевський М. С Початки громадянства. Генетична соціологія / М. С Грушевський // Історія української філософії : хрестоматія / упоряд. М. В. Кашуба. - Львів : Вид. центр ЛНУ ім. І. Франка, 2004. - С 340-343.
3. Тисяча років української суспільно-політичної думки : у 9 т. Т. 6 : 90-ті роки XIX - 20-ті роки XX ст. / упоряд., прим. Т. Гунчака, Р. Сольчаника. - К. : Дніпро, 2001. - 520 с

The article deals with the conceptuality of M. Hrushevsky's views on history and the peculiar features of Ukrainian history. The scientist's prognostic ideas of the future of Ukraine, obstacles and prospects of the state building, his views on the social, political, economic and cultural development of the Ukrainian nation, on the possible ways of consolidation of all the Ukrainian lands on the basis of the civil society principles, on the reinforcement of Ukraine's role as a part of the future "European Federation" are highlighted in the article.

Keywords: *"future Ukraine", historiosophical conception, future, future national state, democratic political system, Ukrainian nationality.*